

TÓTH ILDIKÓ

Károly Róbert első országbírói

Az Anjou Károly Róbert (1301–1342) által kormányzott Magyar Királyságban az 1330-as évektől a nádor után a legfontosabb világi méltóságviselővé az országbíró (lat. *iudex curie regie*) vált, aki az ország kül- és belpolitikájában egyaránt hallatta szavát. Az országbíró tiszteét ebben az időben, 1328 és 1349 között Nagymartoni Pál viselte, az egyik legjelentősebb személyiség a 14. században az országbírói intézmény élén. Munkássága azonban nem volt gyökértelen, szervesen épült elődei, Károly Róbert korábbi országbírói, Csák János, Hermány nembeli Lampert és Köcski Sándor gyakorlatára. Ők teremtették meg az olykor kaotikus viszonyok között is azt alapot, amelyre Nagymartoni Pál bátran építkezhetett több mint húsz éves belviszályoktól mentes hivatalviselése alatt.

Az országbírói hivatal előzménye a 11. századtól adatolható udvarbíró (lat. *curialis comes*) intézménye. A királyi udvar székhelyén a nádor mellett ítélkező, második állandó jellegű bíró Gyula *curialis comes* személyében először a bozóki apátság alapítólevelében jelent meg 1127–1131 közt. A tisztségnek a nádortól való különállása 1138-tól bizonyítható. A nádortól nem csupán a királyi jelenlét bíróságának vezetését vette át, hanem a 13. század elejéig gazdasági jellegű ügyeket is intézett, amelyeket a továbbiakban a kialakuló tárnokmesteri tisztség viselője vett át.

Az 1222. évi Aranybulla úgy rendelkezett, hogy az országbíró a királyi kúriában bárkit megítélhessen, s az ott megkezdett ügyet bárhol befejezhesse. A korábbi udvarbíróból az 1230-as évekre lett az oklevelek megnevezése szerint a királyi udvar bírójává (*iudex curie regie*). Bírői hatásköre és illetékessége így csakhamar minden országlakosra kiterjedt, és magyar megnevezésével összhangban valóban az ország bírójává lett. Pecsétjét a világi és kánonjog egyaránt autentikusnak tartotta. Oklevelei a 13. századtól főként a perfolym során keletkezett perbehívó, perhalasztó és ítélet levelek, de ezek mellett szép számmal állítottak ki irodájában bevallásokról, peregyezségekről szóló okleveleket is.

Az országbírói tisztség alapvetően békebeli állapotokat feltételező hivatal, Károly Róbert országlásának első éveiben azonban éppen nem kedveztek e hivatal működésének. 1300 augusztusában II. Károly elindította 12 éves fiát, Károly Róbertet viszonylag csekély kísérettel, a magyarországi hátország bármiféle birtoklása nélkül, csupán firenzei bankároktól felvett pénzzel Magyarország felé. Amikor hajói befutottak Spalato kikötőjébe, az Anjou-párt hívei fogadták a tenger-

parton, délvidéki főurak, Šubic Pál, majd Zágrábtól Csák Ugrin vezették az ország belseje felé. Ám maga a törvényes uralkodó, III. András király (1290–1301) sem törődött vele, hiszen a világi és egyházi elit az Anjou-párti Bicskei Gergely esztergomi érsek kivételével a törvényes uralkodó oldalán állt. VIII. Bonifác, majd V. Kelemen pápa ugyan a tőlük hűbéresként függő nápolyi Anjoukat támogatta, de a tényleges magyarországi helyzetben, III. András király 1301 januárjában bekövetkezett halála után Károly Róbertnek kellett felvennie a versenyt. Először a trónkövetelőkkel, II. Vencel cseh király szintén Vencel nevű fiával, illetve annak 1305-ben a közben megürült cseh királyi trónra való távozása után Wittelsbach Ottó bajor herceggel, aki 1307 nyarán Kán László tartományúr fogságába került, majd az ő Magyarországról való kényszerű távozása révén a nagyhatalmú tartományurakkal szemben.

A tartományurak törekedtek arra, hogy az igazságszolgáltatás jogkörét a saját territóriumukon önmaguknak tartsák fenn, területükön a legfőbb bíró maga a tartományúr volt. Kristó Gyula kutatásaiból tudjuk, hogy Csák Máté, Aba Amadé, Kőszegi János és Kán László a király mintájára külön udvarbírát is tartott. Ezzel szemben az 1300-as évek elején háromszor is megkoronázott Károly Róbertnek nem volt országbírója.

Az országbíró működéséhez ugyanis szükségeltetik egy ország. Kezdetben Károlyt csak néhány délvidéki tartományúr támogatta, szemben Vencellel, aki az ország nagyobb részét tudhatta magáénak. Így magyarázható, hogy mind az alországbíró, mind – ha egyetlen említéssel is – az országbíró tiszte betöltött volt Vencel uralma alatt, aki Magyarországon a László nevet használta. Ezzel szemben úgy tűnik, I. Károlynak sem lehetősége, sem kedve nem volt országbírót kinevezni. Egyrészt maga a tisztség is sokat veszített fényéből, mióta a király egyik fő kötelességének tartott pártatlan ítélezés fóruma tartományúri befolyás alá került. Másrészt I. Károly háromszori koronázása is mutatja, nem tarthatta magát addig az ország szuverén uralkodójának, amíg a tartományurak egyenként el nem fogadták hatalmát. Majd csak a harmadik, 1310. augusztus 27-i koronázás után állítja vissza az országbírói tisztséget, amelynek felújítása a tartományurak elleni harc békés kezdetét jelentette, azok szuverén igazságszolgáltatásának megszűnését.

A király szándéka az volt, hogy az évtizedes zűrzavart szilárd rend váltsa fel, ezt kormányalakításának ténye is mutatja. Míg 1310 előtt Csák Máté, Aba Amadé, Borsa Kopasz és Ákos István is nádornak címezte magát, és saját területükön gyakorolták is e jogkört, addig az országbírói és egyéb méltóságok nem voltak betölthetők. A harmadik koronázást követő időkben azonban egy széles kormányzó garnitúra tagjai bukkannak fel a forrásokban. Ezek között jelenik meg Csák nembeli Csák fia János is, mint I. Károly első országbírója, aki 1311. március 10. és 1314. július 12. között viselte hivatalát.

Csák János a híres Csák nem Újlaki-ágából származott, a nagyhatalmú tartományúrral, Csák Mátéval igen távoli rokonság kötötte csak össze. Távolabbi rokonság fűzte a szintén az Újlaki-ághoz tartozó Csák Ugrinhoz, aki Károly Róbert hatalmi elitje első emberének számított a kezdetektől 1311-ben bekövetkező haláláig. Csák János politikai karrierje még a századforduló előtt kezdődött, III. András alatt baranyai ispán, királyi lovászmester volt. Rokonával, Csák Ugrinnal szemben kezdetben nem Károly Róbert, hanem Vencel oldalán állt. 1307-ben azonban már I. Károly oldalán találjuk. Június 1-jén a csehországi fogságból megszökött budai rektor, Werner fia László a későbbi országbíró segítségével foglalta el Budát. A 14. századi krónikakompozíció tudósításából tudjuk, hogy a Vencel király fogságából kiszabadult Werner fia László Csák fia Jánossal együtt éjszaka a zsidók zsinagógája melletti kapun hatolt be Budára, néhány budai polgárt legyilkolt, Peturmann városbíró kénytelen volt ruhátlanul elmenekülni. Az egykori budai rektor két esküdtpolgárt, Martunhermann és Márton mestert ló farkára kötve vonszolt végig a városon, majd csontjaikat tűzbe vetette, és javaikat megszerezte.

A Csák János országbírótól fennmaradt oklevelek mind budai keltezésűek. Az ország központjából irányította a királyság nyugati, keleti, északi, déli és középső részének ügyeit. Országbírói működésével minőségi és mennyiségi változás történt a bíraskodásban. Mind területi hatáskörét tekintve, mind formailag kiszélesedett a bíraskodás, Csák János nagy súlyt fektetett a perekben a 14. század nagy forradalma, az anyagi (okleveles) bizonyítás alkalmazására is.

A tartományurak és a király közötti egyezség azonban rövid ideig tartott. Már 1311 folyamán Csák Máté pusztítva Buda kapujáig jutott előre, és ezzel utat nyitott Károly Róbert uralkodásának második szakaszához, amely 1311-től 1323-ig tartott, és a tartományurak elleni háborúk jegyében telt. I. Károly első országbírója, Csák nembeli János is nemsokára nagyhatalmú rokonának, Csák Máténak pártjára állt át, sőt mellette haláláig kitartott. Ez kényszeríthette az uralkodót arra, hogy amint egy 1313 szeptember 29-én Budán kiállított oklevél mutatja, Csák nembeli János mellett (helyett?) egy új országbírót nevezzen ki.

Az új országbíró, Hermány nembeli Lampert 1324-ben bekövetkezett haláláig viselte megszakítás nélkül az országbíró tisztjét. Egy olyan időszakban állt egy békebeli állapotokat feltételező hivatal élén, mikor az esetleges ellentéteket éppen nem a szóbeli meggyőzés, hanem a kard révén oldották meg. A királynak egy-egy oligarcha ellen többször is hadba kellett vonulnia.

Éppen Lampert országbíró tisztségviselésének első éveiben, a legsúlyosabb harcok kezdetén, 1315-ben I. Károly a királyi székhelyet a kevésbé biztonságos Budáról a nehezen megközelíthető Temesvárra helyezte át. Erdélyben kiújultak a zavargások, északkelet Magyarország a Borsák és az Amadé fiak révén, a Dunántúl és a Felvidék északnyugati része pedig a Kőszegiek és Csák Máté révén okozott gondot az uralkodónak, egészen utóbbinak az 1321. év folyamán be-

következett haláláig. A konszolidáció kezdetét az Adriai-tenger-melléki Šubićok, illetve a szlavóniai Babonićok 1322–1323 folyamán történt leverése jelentette. Ekkor költözött át a királyi székhely is Temesvárról Visegrádra. Az állandó harcok, a stabilitás hiánya tehát Hermány nembeli Lampert szinte egész tisztségviselési ideje alatt jellemezte az országot.

Szemben elődjével Hermány nembeli Lampert egy igazi „szürke eminenciás” képét mutatja a ránk maradt források alapján, egy igazi hivatalnokot, aki feladatát mindig hűséggel és pontosan ellátta. Országbíróként és csanádi ispánként jelenik meg először a forrásokban az 1310-es évek közepén, majd országbírói méltósága mellett 1321-től, Csák Máté halála után nyitrai ispán és tapolcsányi várnagy, 1323-tól zalai ispán. Többször is elkíséri Károlyt hadjáratai során, sőt halála is ekkor következik be, az 1324. évi erdélyi hadiesemények közben.

A király választása nem érdemtelen emberre esett, Lampert azoknak a király céljaira igen alkalmas embereknek sorát nyitja meg az országbírói méltóságban, akik – mint utódai, Köcski Sándor és Nagymartoni Pál – nagy szervezőképességről tettek tanúbizonyságot.

Legkorábbi budai keltezésű okleveleit leszámítva ítéletei döntő többségét Temesvárról keltezte 1317-től 1322-ig. Ettől kezdve az új királyi központ, Visegrád közelében, Budafelhévízen adta ki utolsó okleveleit. Uralma kezdetétől fogva valóban országbíróként működött, bár egy korlátozott területű ország bírójaként. Területi hatásköre fokozatosan terjedt északnyugati irányban, ahogy Károly Róbert fokozatosan uralma alá tudta vonni a területeket, de Északnyugat-Magyarország hiteleshelyei csak jóval Csák Máté 1321. március 18-án bekövetkezett halála után, 1324 elején járhattak el országbírói megbízásra.

Országbírói működéséről fennmaradt oklevelei számát és tartalmát figyelve két korszakot különíthetünk el. A kezdeti évek kevés számú fennmaradt oklevelei után az 1319-es év fordulópont, ettől kezdődően a megmaradt iratok száma többszörösére nő. Ezzel együtt az oklevelek tartalmilag is változáson esnek át. A fajsúlyosabb, ítélettel záródó ügyek az 1320-as évekből maradtak ránk, amikor konszolidálódtak a belső viszonyok. Élete utolsó éveiben kelt okleveleiben hangsúlyozza is, hogy az ország szokása szerint oklevélbizonyítás, eskü, illetve bajvívás útján lehet ítélni. Fajsúlyosabb esetekben az esküt és a bajvívást jelöli meg bizonyítás gyanánt, melyekre szép számmal van is példa oklevelezési gyakorlatában. Így a század nagy változása, az alaki bizonyítás (eskü, bajvívás) helyett megjelenő okleveles bizonyítás csak kisebb ügyekben lehetett az országbíró előtt még ekkor döntő tényező.

Károly Róbert időrendben harmadik országbírója Héder nembeli Köcski Sándor, akinek felesége Bajóti Simon lánya, a következő országbíró, Nagymartoni Pál nővére volt. Mivel a Héder nemzetség mindkét ágának, a Németújvárinak és a Hédervárinak is rokona volt, hosszú ideig nem vett részt I. Károly tartományurakkal vívott harcaiban, átállását rokonai, a Kőszegiek meg is torolták közeli ro-

konain és azok birtokain, a véres leszámolásból egyedül unokahúga, Margit, a későbbi Magyar Pálné menekült meg. Köcski Sándor 1318-ban szentmártoni várnagy, 1319-ben a Kőszegiek elleni sereg vezére, zalafői és kőszegi győzelmei után Tolna és Baranya megyei várakat foglalt el. Viszonylag későn került jelentős hivatalba, Hermány nembeli Lampert 1324. július első napjaiban bekövetkező halála után 1324 és 1328 között országbíró, halála is ebben a tisztségben éri, végrendekezés után 1328 elején. Az 1320-as évek közepére I. Károlynak sikerült konszolidálnia az országot, az állandó harcok megszűnt, a viszonylagos stabilitás az országbírói hivatal működésének is kedvezett, ezt ránk maradt okleveleinek száma is jelzi. Míg hivatali elődei, 1311 és 1314 között Csák János 10, illetve 1314 és 1324 között Hermány nembeli Lampert 161 oklevelet hagytak az utókorra, Köcski Sándor szűk négy éves hivatalviseléséről 141 oklevél maradt ránk.

Köcski, az új országbíró már minden hivatalos oklevelét Visegrádról keletzte, bírói illetékessége kezdettől fogva az egész országra kiterjedt. A viszonylag békés feltételek között jobban tudta folytatni az elődei által megkezdett bírósági gyakorlatot. Az ítékezés folyamatában az 1320-as évek elejétől maradtak ránk hosszabb, végítélettel záródó ügyek. Ezeknek a száma Köcski Sándor országbíróháza alatt megsokszorozódik, sőt éppen az ő hivatalviselése alatt figyelhető meg, hogy a 14. század nagy újítása, az anyagi vagy okleveles bizonyítás nemcsak kisebb jelentőségű ügyekben lesz döntő tényező, hanem a hosszú perek végbizonyításában is egyre fontosabb szerepet kezd játszani.

A belpolitikai helyzetnek köszönhetően elődei alatt mindig kísértett a lehetőség, hogy az országbíró nem az ország, hanem csupán a király udvarbírája lesz, hiszen háborús időkben az ellentétek elsimításának eszköze nem a higgadt tárgyalás, a szóbeli meggyőzés, hanem a kard. Míg Csák János Budáról keletzte összes fennmaradt oklevelét, 1315-ben I. Károly a Buda környéki állandósuló harcok miatt kénytelen volt székhelyét a kevésbé biztonságos Budáról a nehezen megközelíthető Temesvárra helyezni. Erdély, Északkelet-Magyarország, a Dunántúl és a Felvidék északnyugati része gyakorlatilag megközelíthetetlené vált. Ahogy I. Károly a tartományurakkal leszámolva fokozatosan uralma alá hajtotta az országot, és költöztette át a királyi székhelyet Temesvárról immár Visegrádra, az országbíró is úgy vált egy korlátozott, bár egyre inkább bővülő ország bírójából teljes jogú országbíróvá.

Az elődök megteremtették azokat a feltételeket, amelyek között Nagymartoni Pál, a 14. század egyik legjelentősebb országbírója tevékenykedhetett, és a tömegessé váló oklevelezés is lehetővé tette, hogy az igazságszolgáltatás folyamatában az alaki bizonyítást, vagyis az esküt és a bajvívást egyre inkább a bíró által is kézzelfoghatóan látható és megvizsgálható anyagi, vagyis okirati bizonyítás vált-hassa fel a nagyobb objektivitás és jobb igazságszolgáltatás reményében.